

REFORMÁTUS GYŰLEKEZETEK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ SODRÁBAN

P. Kusnyír Éva: „Harcosai a vitézkedő anyaszentegyháznak”.
Az Abaúji Református Egyházmegye az I. világháborúban.
Sárospatak, Hernád Kiadó, 2024. 247 oldal.

REFORMED CONGREGATIONS IN THE THROES OF THE FIRST WORLD WAR

Éva Kusnyír: "The Warriors of the Church Militant". The Reformed Diocese
of Abaúj in the First World War. Sárospatak, Hernád Publishing House,
2024. 247 pages.

Rada János

Miskolci Egyetem

Jóllehet az első világháborúval kapcsolatos kutatások fellendülését hozó centenáriumi évek elmúltak, bőven maradtak még feladatok, azaz feltáratlan források és megválaszolandó kérdések a magyar történelem 1914–1918 közötti éveire vonatkozólag. Továbbra is remek és kiaknázatlan lehetőségeket rejtene az egyháztörténeti, ezen belül az egyes egyházak, felekezeti közösségek mindennapi életéről, háborús megpróbáltatásairól szóló kútforrások. P. Kusnyír Éva éppen ilyesfajta forrásanyag kutatásra vállalkozott, frissen, 2024-ben megjelent monográfiája pedig a Tiszáninnen Református Egyházkerület, közelebbről az Abaúji Református Egyházmegye világháborús mindennapjaiba kalauzolja olvasóit. A munka alapját a kutatónak a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában azonos címen benyújtott és 2023. március 1-jén sikeresen megvédett doktori értekezése jelentette. Előjáróban is megjegyezhetjük, hogy a néprajzi és kulturális antropológiai tudományágba sorolt, egyúttal egyháztörténeti tárgyú és a Nagy Háború témájához is szorosan kapcsolódó feldolgozásra az interdiszciplináris megközelítésmód mindvégig jól látható, igen termékeny hatást gyakorolt, miután a szerző a más-más területek releváns szakirodalmát egyaránt ismerte, illetve felhasználta. A disszertáció monográfiává dolgozását, majd kiadását – a munka alább taglalt értékei mellett – különösen indokoltá tette, hogy a szerző a fejezetek jelentősebb részét korábban nem publikálta sem folyóiratban, sem tanulmánykötetben. A kötet ráadásul külalakjára nézve is impozáns formában, keményfedelű borítóval, igényes borítótérpárral, képekkel illusztrálva látott napvilágot a sárospataki Hernád Kiadó gondozásában, a „Nemzet, egyház, művelődés” című sorozat 16. köteteként.

Amint P. Kusnyír Éva rámutat, az első világháború lokális vallásfelekezeti közösségekre gyakorolt sokoldalú hatásának problémája elhanyagolt témája volt a néprajzi és egyháztörténeti kutatásoknak, holott a korszakban, gyakran pont a háborús kényszerhelyzetek hatására olyan, valóban nagyhorderejű átalakulások zajlottak, amelyek hosszabb távon is irányt szabtak a református egyházi közösségek életének. A szerző könyve olyasfajta háborús kihívások, kényszerhelyzetek feltárására vállalkozik, mint például a mozgósítás, a rekvirálások, a hadikölcsönjegyzés és az anyagi kimerülés vagy a lelkészek katonai szolgálata, majd az abaúji református gyülekezetekre fókuszálva vizsgálja az azokra adott válaszokat. Elemzései rendszerint a felsőbb szintektől lefelé haladnak, vagyis az országos köztörténeti kontextusok, valamint a püspöki iratanyag feltárásával indítva az egyházmegyei szintű források vizsgálatán át halad egészen a lokális mélyfúrásokig, tehát az egyes abaúji református gyülekezetek szintjéig, ahol jól kiaknázza a presbiteri jegyzőkönyvek kínálta lehetőségeket. E kútfők ugyanis alkalmasak arra, hogy a hétköznapi élethelyzetekbe, a háborús mindennapok megélésébe is bepillantást engedjenek, és valóban elmondható, hogy a monográfiai oldalain megszólaltatott források a háború mindennapi társadalmi tapasztalásának izgalmas példáit tárják az olvasók elé.

P. Kusnyír Éva munkájából jól kirajzolódik, hogy milyen súlyos kihívások elé állította a nagy háború a református egyházi közegeket (is). Állják itt néhány példa: folyamatosan közvetítői szerepet kellett betölteniük a háborút folytató állam felsőbb vezetése és a gyülekezetek tagjai között; gondot kellett fordítaniuk a hívek vallásos, imádságok könyvek iránt megnőtt igényére és a belmissziós munkára; miközben egyre több feladat hárult a lelkészekre, hiszen a tanítók mozgósítása folytán számos felekezeti iskolában ők kényszerültek ellátni az oktatási feladatokat, továbbá a fronton harcoló vagy éppen hadifogságba jutott hozzátartozókkal való kapcsolattartásban is gyakran kellett segíteniük híveiket. Mindez egy igen kritikus helyzetben irányította a figyelmet a lelkeszi fizetésrendezés fontosságára. A jórészt a Nagy Háború előestéjén is szegény és az amerikai kivándorlás káros hatásaival is sújtott abaúji gyülekezetek egyre súlyosabb anyagi-gazdasági nehézségekkel kényszerültek szembenézni, és a reformáció 400. évfordulójára szinte teljesen kimerültek. Ráadásul a háború idején az állami segélyek is bizonytalanná váltak. Az új kihívásokra, kényszerhelyzetekre adott válaszok egy remek példája volt, hogy a református gyülekezetek egyházfenntartási alapok létrehozásával próbáltak készülni a bizonytalan jövőre. (Ezt az egyház felsőbb szintjeiről is szorgalmazták, mivel célt jelentetett, hogy sikerüljön mindinkább függetlenedni a kétségessé vált állami forrásoktól.)

A református felekezeti iskolák fenntartásának, működtetésének aspektusából szemlélve elsősorban a tanítók háborúba való mozgósítása jelentett kihívást, amit az Abaúji Egyházmegyében is súlyosbított, hogy a legtöbb helyi iskola egy tanerős volt, vagyis egyetlen tanítójuk kényszerült hátrahagyni az oktatást. Mivel hosszabb távon a lelkészek révén történő

helyettesítés sem biztosított kielégítő megoldást, a rendszer egyre súlyosabb válságba sodródott. Egyes iskolákban már 1916-tól szünetelt az oktatás. Társadalomtörténeti, a nemi szerepekre fókuszáló nézőpontból érdekes – amire a szerző jó érzékkel felhívja a figyelmet –, hogy egyre több helyen hajlottak rendhagyó módon női tanítót is alkalmazni, ámbar ez konfliktusokat gerjesztett a lokális közösségekben, s gyakran csak átmeneti megoldásként voltak hajlandók elfogadni az új tanítónőt.

A háború előrehaladásával tehát a hadviselésnek nemcsak az emberi, hanem az anyagi erőforrásigénye is egyre többféle terhet rótt a református gyülekezetekre. P. Kusnyír Éva munkája a rekvirálásokkal, közelebbről a harangok rekvirálásával fókuszáltabban, önálló fejezet keretében foglalkozik, amely szövegegységben a szerző néprajzos-muzeológus szemlélete, a tárgyi-anyagi kultúra világára való érzékenysége is érvényre jut. Kutatásai alapján sajnos több ízben is előfordult, hogy a gyülekezetek sérült, ócskának ítélt, ám még az 1600-as évekből származó harangokat kínáltak a hadvezetőségnek. A monografikus feldolgozás persze távolabbról indít, és alaposan körüljárva rekvirálások problémáját feltárja azokat a konfliktusokat, amelyek egyfelől a hadvezetőség és a lokális közösségek, másfelől gyakorta egyes gyülekezeti tagok között is mind jobban kibontakoztak, és amelyek leginkább a helyi közösségek kevésbé stilizált forrásai alapján válnak megragadhatóvá. Az Abaúji Református Egyházmegyéből összesen 80 harangot rekviráltak, amelyek pótlása a kártérítési összegek elégtelensége, az infláció és a gyülekezetek hadikölcsönjegyzéssel is összefüggő anyagi kimerültsége miatt a háború után is csak lassan haladt. Utóbbi problémával, vagyis hadikölcsönök témájával egy újabb fejezet foglalkozik, hiszen mind a gyülekezetek, mind azok módosabb tagjai aktívnak bizonyultak azok jegyzésében, természetesen leginkább a háború első éveiben, amikor a korábban megtakarított pénzüsszegek még rendelkezésre álltak. Nem mellesleg a monográfia e fejezetét olvasva is megfigyelhetjük, hogyan próbálta a háborús szükségleteket szem előtt tartott államhatalom az egyházak tekintélyét, normakommunikációs szerepét is felhasználni a hívek jobb elérése, befolyásolása céljából.

Az utolsó fejezet a háború emlékezetének témáját járja körül, kezdve a hőskultusz megteremtésétől az Országzászló Mozgalmon keresztül egészen a 21. századi emlékműállításokig és a centenáriumi megemlékezésekig. Itt a példás alaposágú, ezúttal kérdőíves adatgyűjtéssel is kiegészített kutatás már a Trianon után újjászervezett, miután korábbi formájában a békediktátummal lényegében megszűnt egyházmegye településeire irányul. Valójában a háborús emlékállítások sorába illeszkedik maga a frissen megjelent kötet is. Amint ugyanis a szerző írja: „dolgozatom a tudományos igényű feltárás mellett egyfajta emlékállítás is azoknak, akik gyakran névtelenül lettek harcosai a vitézkedő anyaszentegyháznak”.

Napjainkban a felekezeti kapcsolatok az egyháztörténeti kutatások igen releváns tárgyát képezik, és a könyv a szóban forgó témakörhöz is

izgalmas adalékokkal szolgál, elsősorban a katolikus tábori lelkészek és protestáns kollégáik viszonyait vizsgálva. Vallásfelekezeti konfliktusok ugyanis a háborús fronton és a hátsószágban is felbukkantak, és a protestánsok a „lélekhalászás” régi vádját a katolikus papok frontkatonák körében végzett tevékenységeit kifogásolva is felrótták. (A katolikus tábori lelkészek jóval magasabb számban szolgáltak, erőfölényükhöz nem fért kétség, ami a protestánsokra nézve sérelmes visszaélésekre teremtett lehetőséget.) Ugyanakkor a vallásfelekezeti választóvonalakon, felekezeti kereteken felülemelkedő, a bajtársias szellemen és kölcsönös szolidaritáson alapuló együttműködés példáit, gesztusait is megtalálhatjuk a könyv oldalain.

A szerző jól kiaknázza a sajtóforrások által kínált lehetőségeket, és nemcsak a helyi kiadású, sárospataki, hanem például a dunántúli protestáns sajtóra is figyelmet fordít, mialatt egy-egy kérdéskört érintve felvázolja az országos közélet szintjén folytatott diskurzusokat és sajtópolémiaikat – legyen szó akár a lelkészek hadmentességnek és katonai szolgálatának kérdéséről, akár például a sírokon való, korábban a katolikusok gyakorlatához, szokásaihoz kötődő sírkeresztállítás problematikájáról. A szerző egyúttal rámutat a háborús propagandától átitatott, normatív elvárásokat sugalló beszédmódokra, ami alatt több ponton is jól megragadja, hogy a háborús kiívásokról folytatott országos diskurzusok hogyan gyűrűztek lejjebb a lokális vallási közösségek szintjére, ami folytán a háborús propaganda frazeológiája az egyházközségi források nyelvezetére is nagyfokú hatást gyakorolt. Ezt példázhatja, hogy – habár a református templomokban nincs oltár, sem pedig áldozatbemutató – a haza oltárán való áldozás hazafias frázisa a református felekezeti források oldalain is újra meg újra felbukkant.

A recenzióban ismertetett szakkönyv új és valóban releváns kutatásai eredményeivel, adatgazdagságával, valamint már csak az egyes témakörök szélesebb kontextusának alapos felvázolásánál fogva is hasznos, értékes szakirodalmi forrást fog kínálni a kutatók számára, vizsgálják akár a református közösségek és a háború kapcsolatát, általában a Tiszáninneni Református Egyházkerület század eleji történetét, vagy – bármifajta vallásfelekezeti vagy lokális nézőponttól függetlenül – a háborús hátsószág mindennapjainak történetébe kívánnak bepillantást nyerni. Mindemellett P. Kusnyír Éva munkája mindvégig világos, közérthető fogalmazásmódja és közérdeklődésre is méltán érdemes témája miatt a szélesebb közönség számára is izgalmas és tanulságos olvasmányt kínál. Ahogy Dienes Dénes ajánlásában olvashatjuk: „A sárospataki református múzeum muzeológusának kiváló dolgozata nem csak a tudományos kutatás számára hozott újat és igen hasznos ismereteket, hanem a református közgondolkodás számára is lehetőséget kínál, hogy mélyebben megismerhesse azokat az összefüggéseket, amelyek hosszú időre meghatározták a reformátusság jövőjét evilági útja során – és nem csak az abaúji tájakon”.